

PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

KALEVAGATAN 6 - 00100 HELSINGFORS 10
Telefon (växel) 642511 Postgiro 120811-5
Affärsbankerna Andelsbankerna Sparbankerna konto 5041-6

Cirkulär nr 22/72

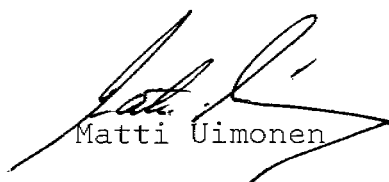
25.9.1972

Till arbetspensionsanstalterna

Betr.: betänkande från social-
psykiatriska kommissionen

Inom en av Psykiatriska föreningen i Finland tillsatt kommission har uppgjorts ett betänkande rörande begreppen uppsåt och grovt vållande i försäkringslagstiftningen. Betänkandet, som godkänts av föreningen den 12 februari 1972, översändes härmed till kännedom i överläggning till svenska.

PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

Matti Uimonen

Aarre Metso

Bilaga

J.kkn.UBS

Betänkande, uppgjort av Psykiatriska föreningens i Finland socialpsykiatriska sektionens kommission för försäkringsärenden. Helsingfors 5.2.1971.

B E G R E P P E N   U P P S Å T   O C H
G R O V T   V Å L L A N D E   I   F Ö R -
S Ä K R I N G S L A G S T I F T N I N G E N

En av Finlands Psykiatriska förenings socialpsykiatriska sektion tillsatt kommission, som haft i uppdrag bl.a. att undersöka rättskyddet för psykiatriska patienters försäkringar och taga initiativ till dess förbättrande, har under sitt arbete fått fördjupa sig bl.a. i de på socialskyddslagstiftningens område förekommande begreppen uppsåt och grovt vållande. Kommissionen har sökt belysa begreppens juridiska och psykiatriska grunder samt de i praktiken förekommande svårigheter tillämpningen av dessa begrepp för med sig.

Inom socialskyddsförsäkringen är en utgångspunkt den allmänna skadeersättningsskyldigheten, varom grundstadganden ingår i 9 kapitlet strafflagen. Ehuru kapitlet uttryckligen reglerar ersättande av skada, som tillfogats någon genom brott, är dess stadganden analogiskt tillämpliga på ersättningsskyldighet, som uppstår på annan grund än brott. En begränsande bestämmelse finns i 9 kap. 1 § 2 mom. SL, som lyder: "Har den, som lidit skadan, bidragit dertill genom egen skuld; eller har annan orsak, som ej till brottet hörde, medverkat till skadan; bör skadeståndet efter ty jemkas." Även denna begränsning har analogiskt tillämpats i allmän skadeståndspraxis.

Socialskyddets olika områden är uppenbart i avsevärt olika situation vid tillämpningen av skadeståndsprincipen. En del av socialskyddslagarna är tämligen direkt baserade på ifrågavarande allmänna skadeersättningsskyldighet, medan åter skadeersättningen inom vissa

andra socialskyddsformer saknar direkt betydelse. Från denna synpunkt kan vi behandla spørsmålet i två grupper:

- I Socialskydd, som direkt är baserat på skadeersättning, dvs. närmast försäkringarna för olycksfall, trafikskada och skada, ådragen i militärtjänst.
- II Det allmänna socialskyddet, dvs. folkpensionsförsäkringen, sjukförsäkringen och arbetspensionsförsäkringen, vilka kan betraktas som försäkring för sjukdom eller arbetsoförmåga.

I Socialskydd i grund av skadeersättning

I de till denna grupp hörande fallen är strafflagens ovan citerade begränsande stadgande i allmänhet tillämpligt som sådant, även om det inte är fråga om ersättande av skada, som uppkommit genom brott. Som en allmän regel ingår begränsningar av ansvarsskyldigheten vid uppsåt och grovt vållande (eller grov vårdslöshet) även i 18 - 22 §§ lagen om försäkringsavtal. Enligt lagens 18 § är försäkringsgivaren fri från ansvarighet ifall den försäkrade uppsåtligen framkallat försäkringsfallet. Har åter försäkringsfallet framkallats genom grov vårdslöshet, skall ersättningsfrågan avgöras med beaktande av vårdslöshetens beskaffenhet och omständigheterna i övrigt.

Frågan om uppsåt och vållande har inom juridiken sammankopplats med begreppet tillräknenbarhet och i denna bemärkelse bör uppsåt och vållande uppenbarligen skärskådas jämväl från socialskyddssynpunkt. För att en handling eller en verksamhet skall kunna tillräknas gärningsmannen, måste mellan gärning och gärningsman föreligga ett "psykiskt förhållande", varom används termerna uppsåt och vållande (Serlachius). Lagen ger inte någon definition av begreppen uppsåt och vållande. I den straffrättsliga doktrinen har rörande dessa begrepp framförts två teorier, som trots olika ordalag har samma grundinnehåll: viljeteorin och föreställningsteorin. T.ex. enligt Honkasalo hör det till tillräknenbarheten i psykologiskt avseende, att gärningsmannen föreställt sig eller åtminstone kunnat föreställa sig att han orsakar en med brottsbeskrivningen överensstämmande följd samt varit medveten eller åtminstone kunnat vara medveten om sin gärnings oförenlighet med samhällets krav.

Ur psykologisk synpunkt är begreppen uppsåt och vållande svårdefinierbara. Problemen är delvis desamma som ifråga om tillräkneligheten. Begreppet uppsåt står i nära sammanhang med det s.k. problemet om viljans frihet, vilket fått ytterligare belysning bl.a. tack vare psykoanalysen. Något tillspetsat kan man på basen av djuppsykologiska forskningar säga, att sjukdom och därav orsasad arbetsoförmåga knappast någonsin är uppsåtliga i ordets vanliga betydelse. Avses däremot med uppsåt även vissa till viljelivet hörande behov, som tjänar personlighetens sammanhållande och bevarande, finns sådant "uppsåt" sannolikt nästan alltid vid sjukdom. I många fall är "flykten in i sjukdomen", behovet att vädja om och få hjälp medelst sjukdom eller t.ex. behovet att undfly trycket från ett starkt socialt fält så iögonenfallande, att det är lätt att tala om ett åtminstone partiellt medvetet utnyttjande av sjukdomen. T.o.m. vid klara olycksfall, där uppsåt åtminstone synbarligen är uteslutet, har konstaterats, att viljan har en andel, t.ex. sålunda, att ett psykiskt tillstånd av viss typ gynnar iråkande i olycksfalls-situationer. Likaså är lätt att konstatera, att avsaknad av vilja att tillfriskna ofta fördröjer eller hindrar tillfrisknandet. I de flesta fall vore det dock en felbedömning av situationen om man skulle anse, att vederbörande uppsåtligen av två eller flere alternativ valt att vara sjuk. Man torde kunna säga, att oftast är ett val inför tvång i fråga.

Exempel 1. En mor med fyra barn, vars man är alkoholist och inte på åratal bidragit till familjens underhåll, arbetar i en fabrik. Arbetet är tungt, men hon orkar dock arbeta det ena året efter det andra, då det inte finns någon annan möjlighet. Under en arbetsfärd halkar hon och faller, varvid hon slår sig i huvudet. Olycksfallet synes inte vara svårt och tillståndet klassificeras som lindrig hjärnskakning. Illamående, svindel och huvudvärk besvärar henne dock ännu en vecka efter sjukledigheten till den grad, att hon inte förmår arbeta. I det arbetsoförmågan fortgår observeras även en tydlig aggrava-tion av symptomen. Detta förändrar dock inte alls huvudsaken, en arbetsoförmåga, som varat i månader och kanske blivit varaktig och som i detta fall utgjorde summan av ett obetydligt olycksfall i arbetet, vilket drabbat en mor, som under bekymmer för familjens utkomst och arbetstryck arbetat på yttersta gränsen av sin kapacitet.

Exempel 2. En ogift, 33-årig byggnadsarbetare skadade benet vid ett olycksfall med benbrott som följd. På sjukhu-

set fick man benfragmenten i tillfredsställande ställning och benet gipsades. Tillfrisknandet startade bra och bennybildningen syntes normal. Gipset kunde dock inte avlägsnas vid den planerade tidpunkten, emedan frakturen inte föreföll stadig och ömmade. Tillfrisknandet drog ut på tiden. Ett halvt år efter olycksfallet kunde patienten med besvär gå med tillhjälp av käpp, varvid han haltade svårt. - Vid psykiatrisk konsultation framgick, att han var en reserverad människa, som isolerade sig, samt hade bristfälliga kontakter och en i någon mån bitter inställning till omgivningen. Ehuru dessa egenskaper var relativt lindriga och patienten uppförde sig sakligt och adekvat, syntes benbrottet erbjuda honom en välkommen möjlighet att tillfredsställa infantila behov, bl.a. ett behov att få vara ett hjälplöst objekt för undersökningar och omvårdnad. Frakturens långsamma läkning, vartill det inte fanns någon somatisk förklaring, syntes åtminstone delvis ha att göra med bristande vilja att tillfriskna och en omedveten förhoppning, att sjukdomen skulle fortsätta.

Vid prövning av relationen mellan uppsåt och arbetsoförmåga, som orsakats av sjukdom, lyte eller skada samt av frågan, huruvida ersättning skall utgå, skall avgörandet alltid träffas in casu. På grund av det ovan sagda borde härvid följande frågor besvaras: Har vederbörande med hänsyn till sitt psykiska tillstånd och sin intelligensnivå kunnat vara medveten om de följder av sin verksamhet, som lett till arbetsoförmågan eller till att denna dragit ut på tiden? Är det fråga om en brottslig handling, ett eftersträvande av ersättning utan grund eller förefaller ersättningen eller ock en förhoppning därom att ha den mest centrala andelen i arbetsoförmågans uppkomst eller längre varaktighet?

Är ett avgörande inom socialskyddets första sektor ifråga och kan de ovan framställda spörsmålen utan reservation besvaras jakande, torde begreppet uppsåt kunna tillämpas såsom begränsande ansvarsskyldigheten. Har dock försäkringsfallet varit t.ex. ett olycksfall med dödlig utgång, som inträffat medan vederbörande begick en brottslig handling, eller har det varit resultatet av rus, grov vårdslöshet eller uraktlåtenhet att efterkomma säkerhetsbestämmelser, borde ansvarsskyldigheten inte begränsas på anført sätt, emedan förvägrande eller nedsättning av ersättning skulle innebära att följderna av familjeförsörjarens ovarsamhet skulle övervältras på familjemedlemmarna. En regeringsproposition om ändring i sådant avseende av 5 § 2 mom. lagen om olycksfallsförsäkring har varit före vid 1968 års riksdag.

Som en detalj, vilken delvis ansluter sig till ovan framställda teoretiska granskning, önskar kommissionen påpeka, att i livförsäkringsbolagens blankett för läkarintyg är begreppet grov vårdslöshet sådant, att det innebär en starkt negativ förhandsvärdering. Kommissionen rekommenderar, att detta begrepp slopas.

II Det allmänna socialskyddet

Inom folkpensions-, sjuk- och arbetspensionsförsäkringarna förekommer begreppen uppsåt och vållande formellt alldeles på samma sätt som inom den övriga socialförsäkringen. Jämväl deras inverkan torde kunna definieras på enahand sätt i de fall, då försäkringsfallet, dvs. arbetsoförmåga, orsakas av en enstaka handling eller verksamhet, vars pliktstridighet kan konstateras. Som exempel fall är olycksfall i arbete lämpligt. Oftast är det dock fråga om sjukdom, som vederbörande inte ådragit sig genom en enstaka handling eller verksamhet. Har den, som blivit arbetsoförmögen, själv medverkat till sjukdomens (t.ex. alkoholism eller fettsot) utveckling, är det naturligtvis möjligt att i formellt avseende tillämpa de ovan förklarade begreppen uppsåt och vållande såsom begränsande ersättningsskyldigheten, förutsatt, att samhället anses förpliktade medborgarna att hålla sig så friska och arbetsföra som möjligt. En sådan skyldighet torde dock inte kunna anses existera. Vid sådant förhållande måste man även ifrågasätta tillämpningen av dessa begränsningar på sjukdomar, som orsakas av levnadsvanorna e.dyl. och på arbetsoförmåga, som framkallas av sådana sjukdomar.

Kommissionen har uppmärksammat det faktum, att särskilt frågan om ersättning för arbetsoförmåga, som orsakats av alkoholism, förefaller bli avgjord på rätt olika sätt av olika pensionsanstalter samt till och med inom samma pensionsanstalt, vilket inte kan betraktas som ändamålsenligt.

Exempel 1. En tjänsteinnehavare, som länge tjänstgjort oförvitligt, sökte pension på grund av sjukdom. Två läkarintyg förelåg, som bl.a. utvisade, att vederbörandes långvariga alkoholmissbruk hade sin grund i neurotiska

svårigheter, sensitivitet i mänskliga relationer, fruktan för kritik, oförmåga att uttrycka även berättigade aggressioner ävensom benägenhet att ruva på obehagliga saker. Dessutom konstaterades hos vederbörande skrumplever (Cirrhosis hepatis alcoholica).

Pensionsanstalten kom efter prövning av ärendet till det resultatet, att alkoholismen inte i detta fall kunde definieras som sjukdom och att grovt vållande måste ha haft en andel i uppkomsten av ifrågavarande cirrhosis. Å andra sidan beaktade pensionsanstalten dock den i läkarintyg angivna psykiska bakgrunden till alkoholbruket och fann, att tillämpningen av en grund för nedsättning av invalidpension i detta fall inte kunde betraktas som "ostridigt klar". Beslutet blev, att pension beviljades nedsatt med 1/4.

Exempel 2. En annan tjänsteinnehavare i motsvarande ställning, som arbetat i över 30 år, sökte pension. Av bifogat läkarintyg framgick, att vederbörande led av alkoholism med därtill hörande demens. - Efter omröstning (7:6) beviljades invaliditetspension till fullt belopp. Minoriteten ansåg, att med tillämpning av 8 § 2 mom. i pensionsstadgan hade nedsatt pension bort beviljas.

Av folkpensionsanstalten har ansökningar om invaliditetspension på grund av alkoholism förkastats därför, att sjukdomen, i detta fall alkoholism, inte betraktas som så grav, att den skulle orsaka arbetsoförmåga, som är tillräckligt grav. Ansökningarna har således inte förkastats enligt 24 § folkpensionslagen, där det bl.a. talas om möjlighet att på grund av uppsåt förvägra invaliditetspension. Dock har förkastande beslut ofta även beträffande svåra alkoholister haft sin grund i den tanken, att vederbörande vore arbetsför, om han blott upphörde med att missbruka alkohol, dvs. på den tanken, att han är i stånd att sluta dricka.

Kommissionen har varit av den åsikten, att inom det allmänna socialskyddet borde ansökningar om invalidpension inte förkastas med åberopande av att arbetsoförmågan är uppsåtlig eller kulpos. Som undantag torde kunna betraktas sådana sällsynta specialfall, där en person kunnat göra sig arbetsoförmögen uttryckligen för att få pension, t.ex. om någon i sådant syfte skjuter sig i handen. Även i dessa fall borde en så individuell och human tolkning som möjligt eftersträvas.

Ett försäkringsmedicinskt problem: Arbetsoförmåga till följd av missbruk av alkohol och läkemedel eller på grund av patologisk personlighet

I samband med ovanstående utredning har kommissionen i mera omfattande mån kommit att dryfta det berättigade i de grunder, som inom det allmänna socialskyddet åberopas vid förkastande av pensionsansökningar i sådana fall, då arbetsoförmågan huvudsakligen beror på missbruk av alkohol eller läkemedel eller på att vederbörande är en patologisk personlighet. Kommissionen har härvid konstaterat, att även specialister på området i detta avseende uttalar klart från varandra avvikande åsikter. De förkastande besluten är delvis baserade på gamla, moraliserande förhandsinställningar. Å andra sidan har kommissionen konstaterat, att det med hänsyn till fallens olikhet torde vara omöjligt att uppställa en ens något i detalj gående metod, som tillika vore human, rättvis och ändamålsenlig. En del allmänna synpunkter må dock rekommenderas:

Missbruk av alkohol och läkemedel

Speciellt missbruk av alkohol och läkemedel medför svårigheter vid tillämpningen av sjukdomsbegreppet. Enligt kommissionens uppfattning har alkoholmissbruk uppnått graden av sjukdom 1. då det blivit tvångsmässigt (driftmässigt) eller 2. orsakat långvariga eller bestående psykiska eller fysiska defekter. I praktiken innebär uppfyllandet av endera villkoret även, att vederbörande kan anses vara arbetsoförmögen och att det således är motiverat att ge ersättning för arbetsoförmåga. Likaså skall ersättning för arbetsoförmåga naturligtvis utgå vid tillstånd, där alkoholmissbruk klart är en följdforeteelse till en annan psykisk störning och sålunda som en sekundär foreteelse orsakar arbetsoförmåga. Däremot är det inte skäl att anse dryckenskap som sådan vara en sjukdom och således utgöra orsak till arbetsoförmåga. - Enahanda principer kan tillämpas i fråga om missbruk av läkemedel.

Emedan utbetalning av ersättning i pengar direkt till alkoholist i många fall endast förlänger arbetsoförmågan och fördröjer tillfrisknandet, borde för ersättningens erläggande i mån av möjlighet en sådan praxis eftersträvas, att ersättningen verkligen blir

använd till förbättrande av alkoholistens och/eller hans familjs sociala omständigheter.

Psykopatisk personlighetstyp

Psykopatisk personlighetstyp (constitutio psychopatica, persona pathologica) har endast i undantagsfall avsetts vara så grav, att densamma som enda eller huvudsaklig orsak berättigat till invalidpension. Reino Huttunen konstaterar i sin artikel "Psykiatriset sairaudet kansaneläkelaitoksen eläkeosaston lääkärin näkökulmasta" (De psykiatriska sjukdomarna betraktade av läkaren vid folkpensionsanstaltens pensionsavdelning) följande:

"Psykopater beviljas i allmänhet inte folkpension på grund av psykopati. Det finns dock undantag. Om t.ex. en psykopat intages på sinnessjukhus för vård, beviljas honom pension för sådan vårdtid, likaså om psykopatin är förbunden med en lindrig mental utvecklingsstörning eller med avsevärd somatisk sjukdom, lyte eller skada, som icke som sådan ännu skulle vara tillfyllest för folkpension. Såväl beträffande psykopati som alkoholism är folkpensionsanstaltens praxis således rätt sträng, stundom kanske alltför sträng. I detta avseende följs ungefär samma principer som i Sverige."

Martti Kaila åter har framhållit, att man inte kan anse någon principiell skillnad föreligga mellan en sk. förvärvad patologisk personlighet (t.ex. av hjärnskada orsakad psykopati) samt en genom samverkan av medfödda faktorer och miljöfaktorer orsakad patologisk personlighet. Emedan slutresultatet, ett stort känslö- och viljeliv, är detsamma vid båda, borde av dem orsakad arbetsoförmåga ersättas enligt samma princip. Enligt kommissionens uppfattning kan man inte heller anse, att det finns någon annan medicinsk grund för den praxis, enligt vilken man vid fattande av beslut rörande ersättning förhåller sig mera negativt till arbetsoförmåga, som följer av patologisk personlighet, än t.ex. till arbetsoförmåga, vars orsak är en neuros eller en annan psykisk störning. Är av psykisk störning orsakad arbetsoförmåga ostridig, borde beslutet alltid vara positivt, oberoende av om med tillståndet sammanhänger andra

symptom på patologisk personlighetstyp, såsom t.ex. asocialt beteende. Ändamålsenlighetsskäl kan även då tala för att pensionen utbetalas till någon annan än vederbörande själv.

Ifråga om psykiska störningar är det nästan omöjligt att ge allmänna grunder för en invaliditetsdefinition. Uppskattningen av arbetsförmågan och beslutet rörande ersättningen måste alltid ske in casu, vilket inte torde tillräckligt nog kunna betonas. Det gäller att söka bedöma den undersöktas arbetsförmåga tillika medelst psykiatriska, psykologiska, allmänmedicinska och sociologiska undersökningsmetoder. Finner man på grund av en sådan undersökning, att vederbörande är oförmögen till arbete, så blir följande uppgift att klarlägga, i vilken mån situationen kan avhjälpas genom vård- och rehabiliteringsåtgärder. Lyckas man inte häri, är en sådan lösning påkallad, att pension beviljas, oberoende av vilken sjukdomsrubrik tillståndet åsättes.